

TARPTAUTINIS TERORIZMAS IR LEGITIMIŲ PRIEMONIŲ KOVOJANT SU JUO NAUDOJIMAS

Dr. Ernestas Spruogis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 2 71 46 97
Elektroninis paštas E.Spruogis@lrkt.lt

Pateikta 2005 m. vasario 10 d.

Parengta spausdinti 2005 m. birželio 10 d.

Pagrindinės sąvokos: demokratinė valstybė, nacionalinis saugumas, secesija, terorizmas, žmogaus teisės.

S a n t r a u k a

Straipsnyje dėstoma mintis, kad užtikrinant nacionalinį saugumą kaip bendrą visuomenės vertybę, negali būti paneigtos žmogaus (nors ir teroristo) teisės. Siekiamo tikslo ir kovoje su terorizmu naudojamų priemonių pusiausvyra turi būti išlaikyta. Pabrėžiama, kad riboti žmogaus teises ir laisves galima, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir teisėje įtvirtintas vertybes, taip pat juridškai svarbius tikslus; ribojimais neneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi proporcingumo principo. Be to, pabrėžiama, kad tokia nuostata taikoma ne tik žmonėms ir jų teisėms, bet ir valstybėms; kitaip tariant, kovoje su valstybėmis, remiančiomis terorizmą, turi būti laikomasi tarptautinės teisės principų ir normų.

Straipsnyje pabrėžiama, kad ne visos veiksmingos priemonės kovojant su terorizmu demokratinėje valstybėje gali būti laikytinos teisinėmis priemonėmis. Taip pat nurodoma, kad „kovojančios demokratijos“ negali būti „bedantės“. Terorizmas, kaip visuomeninis neigiamas reiškinys, gali būti stabdomas imantis ir kai kurių legitimų „neordinarių“ priemonių.

I. Įžanga

Teroras (angl. *terror*) – siaubas, baimė. „Terorizmas“ kaip sąvoka, turinti neigiamą reikšmę, įsigalėjo tik XX a. antroje pusėje, ypač tą neigiamą atspalvį jai suteikė žiniasklaida. Kaip teigia B. M. Jenkinsas, revoliucionieriai socialistai Rusijoje dar didžiavosi save vadindami teroristais. Dabar jokie kovotojai savęs teroristais nevadina [1, p. 28]. Taip yra todėl, kad dabar terorizmas visuotinai pripažįstamas nusikalstama veika: taip jis formuluojamas ir tarptautinės, ir nacionalinės teisės principuose bei normose.

Nors terorizmas laikomas nusikalstama veika, jo sąvoka tebėra diskusijų objektas. Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirma, gana sudėtinga atskirti neteisėtus prievartos aktus, nukreiptus prieš valstybių valdžią, nuo vadinamųjų „teisėtų“ aktų, padiktuotų tarptautinės teisės principo – tautų apsisprendimo principo. Kaip teigia Ch. C. Joyneris, „vieno asmens nuomone, tas pats kovotojas gali būti laikomas teroristu, o kito – kovotoju už laisvę“ [2, p. 30]. Antra, terorizmo sąvokos formulavimo procesas pats savaime yra veikiamas ideologijų kovos; kitaip tariant, „terorizmo“ terminas dažnai vartojamas ne visuomeninio reiškinio problemai analizuoti, bet kartais provokuoti arba apkaltinti kai kuriuos asmenis, visuomenės arba valstybes teroro aktų vykdymu ir rėmimu. Būtent todėl teisės aktuose terorizmo sąvoka pateikiama labai skirtingai. Antai Tarptautinės konvencijos dėl kovos su terorizmo finansavimu

[3], kurią Lietuva ratifikavo 2002 m. gruodžio 3 d. ir kuri Lietuvoje įsigaliojo 2003 m. kovo 22 d., 2 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kiekvienas asmuo padaro šioje Konvencijoje apibrėžtą nusikaltimą, jeigu jis bet kokiomis priemonėmis, tiesiogiai arba netiesiogiai, neteisėtai ir sąmoningai skiria arba renka lėšas iš anksto apgalvojęs, kad visos lėšos arba jų dalis bus naudojamos, arba žinodamas, kad visos lėšos arba jų dalis bus naudojamos atlikti: a) veiką, kuri yra nusikaltimas, nurodytas ir apibrėžtas vienoje iš priede išvardytų tarptautinių sutarčių; arba b) bet kurią kitą veiką, kuria siekiama civilio gyventojų arba bet kurio kito asmens, kuris aktyviai nedalyvauja karo veiksmuose ginkluoto susidūrimo metu, mirties arba padaryti jam sunkų kūno sužalojimą, kai tokia veika dėl jos pobūdžio arba aplinkybių siekiama įbauginti gyventojus arba priversti vyriausybę arba tarptautinę organizaciją atlikti kokį nors veiksma arba susilaikyti nuo jo. Pažymėtina, kad šios konvencijos priede yra išvardytos šios tarptautinės sutartys: 1. Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio grobimu, sudaryta 1970 m. gruodžio 16 d. Hagoje; 2. Konvencija dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugą, sudaryta 1971 m. rugsėjo 23 d. Monrealyje; 3. Konvencija dėl nusikaltimų, padarytų tarptautiniu mastu saugomiems asmenims, įskaitant diplomatus, prevencijos ir bausmės už juos, priimta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1973 m. gruodžio 14 d.; 4. Tarptautinė konvencija dėl kovos su įkaitų ėmimu, priimta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1979 m. gruodžio 17 d.; 5. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija, priimta 1980 m. kovo 3 d. Vienoje; 6. Protokolas dėl kovos su smurtu tarptautinėje civilinėje aviacijoje aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugą, sudarytas 1988 m. vasario 24 d. Monrealyje; 7. Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą, sudaryta 1988 m. kovo 10 d. Romoje; 8. Protokolas dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugą, sudarytas 1988 m. kovo 10 d. Romoje; 9. Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristiniais sprogdinimais, priimta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1997 m. gruodžio 15 d. Apibendrintai galima teigti, kad pagal minėtą konvenciją terorizmas apima veikas, kuriomis siekiama civilių gyventojų arba bet kurių kitų asmenų, kurie aktyviai nedalyvauja karo veiksmuose ginkluoto susidūrimo metu, mirties arba padaryti jiems sunkius kūno sužalojimus, kai tokiomis veikomis dėl jų pobūdžio arba aplinkybių siekiama įbauginti gyventojus arba priversti vyriausybę arba tarptautinę organizaciją atlikti kokį nors veiksma arba susilaikyti nuo jo. Kanados ir Didžiosios Britanijos parlamentai įtvirtino daug platesnį terorizmo apibrėžimą nei konvencijoje nustatytasis [4, p. 30–31], tačiau Kanados Aukščiausiasis Teismas pateikė terorizmo apibrėžimą, atitinkantį Tarptautinėje konvencijoje dėl kovos su terorizmo finansavimu nustatytą terorizmo apibrėžimą, pabrėždamas, kad šis apibrėžimas „tiksliai atskleidžia pačią esmę to, ką pasaulis supranta nurodydamas „terorizmo“ terminą“ [5].

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso [6], priimto 2000 m. rugsėjo 26 d. ir įsigaliojusio 2003 m. gegužės 1 d., 250 straipsnyje numatyta teroro akto sudėtis. Analizuojant šią sudėtį, akivaizdu, kad ji neapima siekio atimti žmogaus gyvybę (apskritai ši sudėtis neapima nužudymo), bet yra susijusi su sprogdinimais, sveikatos trikdymu ir pan. Baudžiamojo kodekso 250 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad teroristinės grupės tikslas – šiame straipsnyje numatytais veiksmais bauginti žmones arba neteisėtai reikalauti iš valstybės, jos institucijos arba tarptautinės organizacijos atlikti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų. Taigi Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nustatytas teroro tikslas iš esmės atitinka Tarptautinėje konvencijoje dėl kovos su terorizmo finansavimu nustatytą terorizmo tikslą (išskyrus siekį atimti žmogaus gyvybę).

Teisinėje praktikoje nėra vienalyčio terorizmo apibrėžimo, teisės doktrina jo taip pat neformuluoja. P. Wilkinsonas terorizmą apibūdino taip: tai sisteminis žudymas, žalojimas arba destruktijos visuomenėje vykdymas, arba bent prielaidų tam sudarymas, norint sukelti siaubą siekiant konkrečių uždavinių [7, p. 253]. Panašiai terorizmą apibūdina R. A. Hudsonas: „tai netikėta aukoms, priešinga baudžiamiesiems įstatymams, numatyta smurtinė veikla, kuria siekiama padaryti psichologinį poveikį adresatui, atkreipti visuomenės dėmesį į tam tikras problemas, reikalavimus ir pasiekti grupuotės tikslų“ [8, p. 8]. L. A. Modžorianas jį apibrėžia kaip „atskirų asmenų ar jų grupių prievartos naudojimą arba grasinimą panaudoti prievartą siekiant įbauginti gyventojus ir priversti valdžios institucijas įgyvendinti teroristų reikalavimus“ [9, p. 82]. A. P. Schmidas pateikė 109 skirtingus terorizmo apibrėžimus, kuriuos suformulavo mokslininkai 1936–1981 metais [10, p. 119–158].

Šio straipsnio tikslas nėra pateikti universalią, visiems priimtina terorizmo sampratą. Šiame tyrime svarbu pabrėžti tai, kad terorizmo tikslas – bauginti žmones arba neteisėtai reikalauti iš valstybės, jos institucijos arba tarptautinės organizacijos atlikti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų. Svarbu skirti „teroro akto“ ir „terorizmo“ terminus. Jų santykis yra analogiškas nusikaltimo ir nusiikalstamumo santykiui: teroro aktas yra baudžiamajai teisei priešinga veika, o terorizmas – šių veikų visuma.

Kyla klausimas, kodėl straipsnio pavadinime vartojamas „tarptautinio terorizmo“ terminas?

Neabejotina, galima skirti ir vidinį terorizmą, tačiau to nedarau tikslingai dėl tam tikrų priežasčių. Pirmia, terorizmas kaip reiškinys dažnai neapsiriboja tik vienos valstybės teritorija. Antra, net jeigu jis yra vienos valstybės teritorijoje, tie teroro veiksmai gali būti (ir dažnai būna) įgyvendinami arba remiami kitų visuomenių arba valstybių ir žmogiškaisiais, ir finansiniais ištekliais. Prisiminkime liūdnai pagarsėjusio teroristo Carlos žodžius, pasakytus dar 1975 m. Vienoje paimtiems įkaitams: „Prasidėjo trečiasis pasaulinis karas“ [1, p. 27].

Iš tikrųjų terorizmas vargina labai daug valstybių. JAV tai ypač pajuto 2001 m. rugsėjo 11 d. Rusija taip pat kenčia nuo teroristinių antpuolių (2004 m. rugsėjo mėn. įvykiai Šiaurės Osetijos Beslano mieste). Prisiminkime ir kitas valstybes, kuriose gyvenimas taptų neįprastu (nedrįstu teigti „ne-normaliu“) be teroristinių išpuolių. Pavyzdžiui, Ispanija ir jos separatistiniai baskų išpuoliai, arių išsižadavimo judėjimas (IRA) Didžiosios Britanijos teritorijoje ir kt. Nors Lietuva, atrodytų, tolokai nuo faktinių teroro aktų, tačiau terorizmo klausimai mums rūpi ir dėl terorizmo tarptautinio pobūdžio.

2002 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą Nr. IX-907 „Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ [11], kuriuo patvirtintoje Nacionalinio saugumo strategijoje nustatyta:

„4.1. Globalizacija kelia nekarinio pobūdžio iššūkius, pavojus ir grėsmes nacionaliniam saugumui, į kuriuos pavienės valstybės yra nepajėgios efektyviai reaguoti. Tokie transnacionaliniai reiškiniai kaip terorizmas, organizuotas nusikalstamumas, nelegali prekyba ginklais, narkotikais, nelegali migracija, pavojingų ligų (įskaitant ir AIDS) plitimas peržengia valstybių sienas ir tampa tarptautinio saugumo iššūkiais, pavojais ir grėsmėmis. Būtent tokių grėsmių ir pavojaus veiksnių plitimo tikimybė didėja.“

Taigi Nacionalinio saugumo strategijoje pabrėžta, kad terorizmas pirmiausia yra tarptautinis reiškinys. Šioje strategijoje taip pat nustatyta, kad terorizmas kelia rimtą grėsmę pasaulio bendrijos – taigi ir Lietuvos – saugumui, tačiau Lietuvai ši grėsmė yra labiau išorinio pobūdžio. Vidaus situacija ir istorinė šalies patirtis nesudaro sąlygų formuoti plataus masto vidaus teroristinių struktūrų tinklui. Šis pavojus pirmiausia kyla iš užsienio, nes Lietuva gali tapti potencialiu tarptautinio terorizmo taikiniu. Terorizmo aktai gali būti nukreipti prieš strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui turinčią infrastruktūrą arba (ir) strateginius objektus, taip pat užsienio šalių objektus Lietuvoje. Be to, Lietuva gali tapti tranzitine šalimi tarptautinio terorizmo, nukreipto prieš kitas šalis. Kita vertus, pažymėtina, kad vidaus terorizmo grėsmę gali padidinti šios aplinkybės: 1) politinio ekstremizmo apraiškos Lietuvoje; 2) socialinė ir ekonominė diferenciacija gali sukurti prielaidas socialiniam terorizmui (tokio teroro aktai gali būti nukreipti prieš atskiras valstybines ar privačias įstaigas, kurių veiklą tam tikros visuomenės grupės sieja su savo blogėjančia socialine padėtimi); 3) globalizacijos įsigalėjimas pasaulyje ir antiglobalistinių judėjimų stiprėjimas gali skatinti šių judėjimų vietinių padalinių aktyvumą ir sukurti prielaidas specifiniam terorizmui (dangstantis kova su globalizacija, aplinkos tarša ir pan.).

Minėta, kad šio straipsnio tikslas nėra pateikti universalią, visiems priimtina terorizmo sampratą. Priešingai – straipsnyje analizuojant teisinę literatūrą bei remiantis loginės analizės, statistikos metodais, pirmiausia siekiama pateikti kovos su terorizmu priemonių teisėtumo analizę.

II. Terorizmas ir demokratija

Svarbu tai, kad nors terorizmo klausimai yra svarbūs ir aktualūs visoms visuomenėms ir valstybėms, vis dėlto teisinių priemonių naudojimo kovai su terorizmu klausimas aktualus tik demokratinėms visuomenėms ir valstybėms. Nedemokratinės valstybės gali panaudoti ir tokias priemones, kurias jos laiko teisinėmis, nors demokratinėje valstybėje tos pačios kovos priemonės nebus laikomos teisinėmis. Kitaip tariant, ne visos veiksmingos priemonės kovoje su terorizmu demokratinėje valstybėje gali būti laikytinos teisinėmis priemonėmis. Kaip yra pabrėžęs A. Vaišvila, jeigu pretenduojame į demokratinę visuomenę, tai tradicinis klausimas – kas yra teisė – nustoja būti formalus [12, p. 62]. Vadinasi, formaliai įtvirtinę įstatymais bet kokias veiksmingas priemones, negalime jų automatiškai laikyti teisinėmis priemonėmis.

Demokratinėje visuomenėje terorizmas sukelia daug sumaišties tarp dviejų esminių demokratijos komponentų. Žmonių valdžia yra labai svarbus demokratijos komponentas. Žmonės valdydami valstybę per savo išrinktus atstovus gali reikalauti imtis visų kaip įmanoma veiksmingesnių priemonių kovoti su terorizmu, kurios gali būti žalingos žmogaus teisėms. Pavyzdžiui, pasaulinės viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Gallup International“ atlikto tyrimo „Žmonių balsas 2004“ (Voice of the People 2004) duomenimis, teiginiui, kad teroristai nusipelnė tokių pačių teisių kaip ir kiti

kriminaliniai nusikaltėliai, visiškai nepritaria arba iš dalies nepritaria 70 proc. estų, 60 proc. latvių ir 49 proc. lietuvių. Du trečdaliai pasaulio gyventojų (62 proc.) mano, kad teroristai nenusipelnė tokių pačių teisių kaip kiti kriminaliniai nusikaltėliai. Tokie rezultatai gauti 2004 m. liepos – rugpjūčio mėnesiais apklausus per 50 tūkst. žmonių 60-yje pasaulio valstybių [13]. Kita vertus, kitas demokratijos komponentas – žmogaus teisės – įpareigoja saugoti kiekvieno asmens, net ir teroristo, teises. Prisiminkime Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktriną, pagal kurią žmogaus teisės yra universalios, priklauso kiekvienam asmeniui. Prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia tai, kad jos neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Prigimtines teises žmogus turi ir tai nepriklauso nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausiai, ir blogiausiai (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas [14]). Vadinasi, kiekvienas žmogus – vertybė, jis visada privalo būti traktuojamas kaip asmuo, kurio orumas nepriklauso nuo jo lyties, rasės, tautybės, darbo, religinių ir politinių pažiūrų, amžiaus, sveikatos ir sugebėjimų ir turi būti vienodai gerbiamas ir saugomas.

Valstybės valdžios institucijos ir pareigūnai privalo parinkti tokias veiksmingos kovos su terorizmu priemones, kurios išlaikytų minėtų dviejų esminių demokratijos komponentų – žmonių valios ir žmogaus teisių – pusiausvyros testą. Kitaip tariant, turi būti užtikrinamas teisės viešpatavimas net ir kovoje su terorizmu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime [15] pabrėžė, kad konstitucinis teisės viešpatavimo imperatyvas reiškia tai, kad valdžios laisvę riboja teisė, kuriai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai, neišskiriant nė teisėkūros subjektų. Visų teisėkūros subjektų diskreciją riboja aukščiausioji teisė – Konstitucija. Visi teisės aktai, visų valstybės ir savivaldybių institucijų bei pareigūnų sprendimai turi atitikti Konstituciją, jai neprieštarauti.

II.1. Teismo vaidmuo kovoje su terorizmu

Demokratiškos kovos su terorizmu parinkimas pirmiausia yra įstatymų leidėjo ir vykdomosios valdžios, atskaitingų žmonėms, prerogatyva. Tikras demokratinis atskaitingumas galimas tik tada, kai įstatymų leidėjas ir vykdomoji valdžia pagrindžia savo sprendimus teise, kurios pagrindinis sargas yra laisvas ir nepriklausomas teismas.

Pasak Izraelio Aukščiausiojo Teismo prezidento A. Barako, teisėjai ir yra toji valdžia, kuri yra įpareigota saugoti demokratiją ne tik nuo terorizmo, bet ir nuo būdų bei priemonių, kurias toji valstybė norėtų panaudoti kovoje su terorizmu, bet kurios gali būti nedemokratiškos [16, p. 148–150]. Reikia pasakyti, kad teisėjams saugoti ir ginti žmogaus teises yra daug sudėtingiau teroro, nepaprastosios padėties ir net karo laikotarpiu. Reikia prisiminti, kad negalima konceptualiai skirti žmogaus teisės statuso karo ir taikos laikotarpiais: ir karo, ir taikos laikotarpiu žmogaus teisės yra didžiausia demokratiškos visuomenės ir valstybių juridinė (be abejonės, ir moralinė) vertybė. Žmogaus teisių konceptualaus vertingumo negalima keisti net ir karo atveju. Tokia pozicija nustatyta daugelio demokratiškos valstybių konstitucijose. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucija nepaprastosios padėties arba karo padėties metu negali būti taisoma (Konstitucijos [17] 147 straipsnio 2 dalis). Ši nuostata reiškia ir tai, kad Konstitucija, kaip formalus vertybes įtvirtinantis dokumentas, negali būti taisoma dėl to, kad nebūtų „sujudintos“ tradicinės juridinės vertybės, taip pat kad Konstitucija negali būti taisoma net ją priėmusio subjekto – tautos. Be to, svarbu pabrėžti ir tai, kad teismų klaidos, padarytos suiručių atveju, yra itin skausmingos. Įstatymų leidžiamosios valdžios arba vykdomosios valdžios klaidos gali būti taisomos gana greitai priimant naujus teisės aktus, o teismų praktika, neteisingai sprendžiant terorizmo bylas suiručių metu, gali išlikti taikos metu. Ji nėra greitai keičiama, todėl gali daryti įtaką net priimant įstatymus.

Teismas, kaip nepolitinė valdžios institucija, turi būti itin nepriklausoma ir nešališka. Konstitucinis Teismas savo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime [18] pabrėžė, kad pagal valdžių padalijimo principą visos valdžios yra savarankiškos, nepriklausomos, galinčios atsverti viena kitą. Teisminė valdžia, būdama savarankiška, negali būti priklausoma nuo kitų valdžių dar ir dėl to, kad ji vienintelė formuojama ne politiniu, o profesiniu pagrindu. Tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių, teisminė valdžia gali įgyvendinti savo funkciją – vykdyti teisingumą. Teismas, sprenddamas bylas, privalo kaip įmanoma labiau nekreipti dėmesio į visuomenės opinią parinkdamas priemones ir būdus kovai su terorizmu ir likti nešališkas.

Demokratijos, kovojančios su terorizmu, gali būti laikomos „kovojančiomis demokratijomis“ arba „besiginančiomis demokratijomis“, tačiau jos turi išlikti demokratijomis, kurios laikosi antrojo demokratijos komponento – žmogaus teisių (arba teisės apskritai) [4, p. 27; 16, p. 150]. Teismas,

kaip svarbiausia institucija, garantuojanti ir ginanti teisės imperatyvus, turi būti visada pasirengęs ginti žmogaus, net ir paties blogiausio, teises ir jas riboti laikydamasis teisės nuostatų.

II.2. Nacionalinio saugumo ir žmogaus teisių bei laisvių pusiausvyra

Žinomi posakiai, kad „kai patrankos šaudo, mūzos tyli“, garsi Cicerono frazė „inter arma silent leges“ (kovoje įstatymai tyli), yra apgailėtini posakiai, kurie, pasak A. Barako, neleistini šiuolaikinėje demokratijoje [16, p. 150–153]. Juk dabartiniu metu bet kurioje demokratinės valstybės (arba valstybių) veikloje viršenybę turi turėti teisė. Taigi ir kova su terorizmu nėra „kažkur už teisės“, priešingai, ji turėtų būti teisinga ir legitimi, o priemonės tokioje kovoje turėtų būti padiktuotos demokratinės valstybės teisės. Terorizmas pats savaime nepateisina priimtų teisės taisyklių nesilaikymo. Kovoiantys su terorizmu demokratinės valstybės teisinėmis priemonėmis asmenys ir pačios valstybės tuo ir skiriasi nuo teroristų, kurie veikia nepaisydami teisės, ją pažeisdami ir paneigdami. Kaip pažymi H. Cohenas: „Kuo skiriasi valstybės kova nuo jos priešų kovos? Valstybė kovoja laikantis teisės, tuo tarpu jos priešai kovoja pažeisdami teisę. Valdžios vykdomos kovos moralinė tvirtybė ir objektyvus teisingumas ir yra tai, kad ji turi laikytis valstybės nustatytų įstatymų ir teisės apskritai. Moraliniai ginklai kovoje su terorizmu vaidina labai svarbų vaidmenį, tačiau nėra didesnio moralinio ginklo negu teisės viršenybė“ [16, p. 151].

Taigi kova su terorizmu yra tautos ir jos piliečių, paklūstančių teisei, kova su teisės pažeidėjais. Tai nėra tik valstybės kova su jos priešais – tai kartu ir teisės kova su jos priešais.

Demokratinės visuomenės kovodamos su terorizmu privalo laikytis konfliktuojančių vertybių ir principų pusiausvyros. Labai svarbu nacionalinis saugumas, kita vertus, itin svarbu ir žmogaus teisės. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs, kad: „pagal Konstituciją riboti žmogaus teises ir laisves, galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“ (2002 m. kovo 14 d. [19], 2004 m. sausio 26 d. [20], 2004 m. gruodžio 29 d. [15] nutarimai).

Reikėtų atkreipti dėmesį į terminą „nėra paneigiama žmogaus teisių ir laisvių prigimtis“. Tai reiškia, kad net ir kovojant su terorizmu asmens teisės negali būti neproporcingai ribojamos. Nacionalinis saugumas, kaip bendra visuomenės vertybė, turi būti apsaugota, tačiau šiai vertybei apsaugoti negali būti paneigtos žmogaus (nors ir teroristo) teisės.

III. Terorizmas ir „neordinarių“ priemonių kovojant su juo panaudojimas

Šiame straipsnyje minėta, kad kovodamos su terorizmu valstybės privalo išlikti demokratinėmis teisinėmis valstybėmis, nes priešingu atveju jos pereitų į tą patį lygmenį, kuriame yra teroristai – kovotų veiksmingomis, bet neteisinėmis priemonėmis. Kita vertus, „kovojančios demokratijos“ negali būti „bedantės“. Terorizmas, kaip visuomeninis neigiamas reiškinys, gali būti stabdomas imantis ir kai kurių priemonių, kurias galima pavadinti „neordinariomis“. Pavyzdžiui, JAV Prezidentas 2001 m. lapkričio 13 d. išleido įsakymą, kuriuo karo tribunolams suteikė funkcijas spręsti terorizmo bylas. Tiesa, bylas pagal JAV Gynybos departamento 2002 m. kovo 21 d. nutarimą Nr. 1 „Dėl karo komisijų“ sprendžia karo komisijos. Net ir pavedus tokias bylas spręsti karo komisijoms, pasak L. George'o, pasisakiusio 10 tarptautinėje teismų konferencijoje, negalima paneigti tokių asmens, kaltinamo teroro aktų darymu, teisių: 1) dokumento, pagal kurį asmuo sulaukomas, kopijos gavimas; 2) nekaltumo prezumpcija; 3) kaltė įrodoma tik tada, kai yra protingi įrodymai, nekeliantys abejonių kaltės buvimu; 4) teisė turėti advokatą; 5) teisė rinkti įrodymus; 6) teisė neduoti parodymų ir tai negali būti panaudota prieš kaltinamąjį; 7) teisė duoti parodymus, naudotis kryžminės apklausos teise; 8) teisė teikti įrodymus ir kviesti liudytojus; 9) teisė į kryžminę liudytojų apklausą; 10) teisė į viešą bylos nagrinėjimą (ne-bent komisijos pirmininkas nusprendžia kitaip) [21].

Pažymėtina, kad Europos Sąjungos Taryba 2001 m. vasario 26 d. pagal Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos rezoliuciją 1333(2000) priėmė Bendrąją poziciją 2001/154/BUSP [22], kuri *inter alia* numato Osamos bin Laden'o ir su juo susijusių asmenų ir organizacijų lėšų įšaldymą. Europos Sąjungos Taryba 2001 m. gruodžio 27 d. pagal Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos rezoliuciją 1373(2001) priėmė Bendrąją poziciją 2001/931/BUSP [23], pagal kurios 2 straipsnį Europos Bendrija, neviršydamą Europos Bendrijos steigimo sutarties jai suteiktų įgaliojimų, įsakė įšaldyti priede išvardytų as-

menų, grupių ir organizacijų lėšas ir kitą finansinį turtą. Minėtoms bendrosioms nuostatomis įgyvendinti Europos Sąjungos Taryba 2001 m. gruodžio 27 d. priėmė Reglamentą (EB) Nr. 2580/2001 „Dėl specifinių apribojimo priemonių, taikytinų tam tikriems asmenims ir susivienijimams siekiant kovoti su terorizmu“ [24], kuriame išdėstė priemones, kaip įšaldyti tam tikrų asmenų, grupių ir organizacijų, įtariamų terorizmo vykdymu arba rėmimu, lėšas ir kitą finansinį turtą arba ekonominius išteklius.

Svarbu tai, kad kai kurios Europos Sąjungos valstybės taiko ne tik specialiąsias priemones kovai su terorizmu, bet ir turi specialias institucijas terorizmo byloms spręsti. Pavyzdžiui, Ispanijoje yra teismas „Audiencia Nacional“, kurio buveinė yra Madride. Jo jurisdikcija apima visos valstybės teritoriją, jis sprendžia teroristines bylas. Toks teismo proceso organizavimas turi šiuos pranašumus: 1) centralizacija, kuri užtikrina vienodų vertinimo kriterijų taikymą visoje valstybės teritorijoje, taip pat geografinį teismo proceso atitolinimą nuo neteisėtų veikų darymo vietos; 2) specializacija, kuri padeda teismui kaip įmanoma labiau įsigilinti į nagrinėjamos bylos esmę; 3) galimybė geriau užtikrinti ir teismo, ir teisėjų saugumą (turint omenyje tokių bylų specifiką) [25].

Nepaisant to, kad minėtos priemonės gali kelti abejonių dėl teisėtumo, pabrėžtina, kad pačios priemonės ir jų įgyvendinimas būtini demokratinėje visuomenėje siekiant užkirsti kelią terorizmui ir užtikrinti nacionalinį saugumą. Šia prasme jos laikytinos teisingomis ir teisėtomis. Įdomu ir tai, kad pasaulinės viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Gallup International“ atlikto tyrimo „Žmonių balsas 2004“ (Voice of the People 2004) duomenimis, teiginiui, kad kariniai veiksmai yra veiksmingiausias būdas kovoti su terorizmu, pritaria 51 proc. pasaulio gyventojų, ir net 56 proc. mano, kad globalizacija daugiau problemų sukelia, nei išsprendžia. Tokie rezultatai gauti 2004 m. liepos – rugpjūčio mėnesiais apklausus per 50 tūkst. žmonių 60-yje pasaulio valstybių [13].

IV. Terorizmas ir veiksmai, nukreipti prieš valstybes, remiančias terorizmą

Pažymėtina, kad proporcingumo ir kiti teisės principai taikytini ne tik žmogaus teisėms (žmonėms), bet ir tuo atveju, kai terora sėja valstybės. Pagal tarptautinę teisę valstybių teisių taip pat reikia laikytis, nepaisant to, kad jos remia terorizmą. Prisiminkime 2001 m. rugsėjo 11 d. teroro aktus ir JAV atoveiksmį Afganistanui. Lietuvoje JAV karinės kampanijos prieš Afganistaną įvertinimą pateikė R. Moisejevas [plačiau žr. 26, p. 31–33]. Priminsiu, kad pagal Jungtinių Tautų įstatų 2(4) straipsnį teisėtai panaudoti jėgą prieš kitą valstybę galima tik tada, kai: 1) įgyvendinama teisė į savigyną; 2) gaunamas Saugumo Tarybos įgaliojimas. JT įstatų 51 straipsnyje nurodyta tai, kad teisė į savigyną galima tik „įvykus ginkluotam užpuolimui“. Ar Saugumo Taryba laiko 2001 m. rugsėjo 11 d. teroro aktus kariniu kitos valstybės užpuolimu? Ginčytis galima ir dabar, nes, nors Saugumo Taryba priėmė nemažai rezoliucijų, tačiau nė vienoje jų tiesiogiai Afganistanas, kaip valstybė, nebuvo įvardytas užpuolėju, o Saugumo Taryba nedavė įgaliojimo, nors JAV pranešė apie savo kampaniją.

Svarbu pabrėžti tai, kad Jungtinių Tautų Saugumo Taryba priėmė rezoliuciją 1373(2001), kuria taip pat buvo įsteigtas Kontrteroristinis komitetas, siekiantis išplėsti valstybių galimybes kovoti su terorizmu. Saugumo Taryba yra priėmusi nemažai rezoliucijų, kuriomis skatinama kova su terorizmu (1390(2002), 1455(2003), 1456(2003), 1465(2003), 1516(2003), 1526(2004), 1530(2004), 1535(2004) ir kt. [žr. 27]). Taigi vienareikšmiško karo veiksmų Afganistane ir Irake vertinimo negali būti, be to, tai nėra šio straipsnio tikslas.

Šiame kontekste būtina pabrėžti, kad visos valstybės, kovamos su terorizmu, privalo laikytis tarptautinės teisės nuostatų. Priešingu atveju joms gresia būti ne „kovojančiomis demokratijomis“, kurios negali būti bedantės, o neteisėtą jėgą demonstruojančiomis institucijomis, nusileidusiomis iki teroristų lygio.

V. Secesija ir terorizmas

Terorizmo priežasčių yra labai daug, o jas tyrinėjančias teorijas galima suklasifikuoti į šias grupes: 1) multikauzalinė teorija, kuri vertina, kad terorizmo priežastys yra daugelis veiksnių; 2) politinė teorija, pagal kurią terorizmas atsiranda dėl socialinės aplinkos priežasčių; 3) organizacinė teorija, kuri terorizmą vertina kaip kolektyvinių sprendimų visumą siekiant tam tikrų neteisėtų tikslų; 4) fiziologinė teorija, aiškinanti, kad terorizmo šaknys glūdi kai kurių asmenų (teroristų) galvos smegenyse; 5) psichologinė teorija, vertinanti terorizmą kaip sociopsichologinį reiškinį [28, p. 31–32]. Nevertinant visų šių teorijų pranašumų ir trūkumų, svarbu atskirti secėsijos reiškinį nuo teroristinių aktų. Kita vertus, secėsija, kaip teisėtas reiškinys, gali būti terorizmo priežastis.

Secesija (lot. *secedo* – išeinu) – tai teisėtas valstybės teritorijos atskilimas, kai sukuriama nauja valstybė. Tarptautinėje teisėje (*ius cogens* principas – tautų apsisprendimo teisė) ir konstitucinėje teisėje pripažįstama, kad valstybės gali skilti, o joje esančios tautos sukurti savo valstybes. Kita vertus, secesija visada susidurs su „valstybės motinos“ pasipriešinimu – juk teritorinis vientisumas yra bet kurios valstybės konstitucinis principas. Todėl secesijos procesas turėtų vykti pagal teises nuostatas, nenaudojant prievartos, gąsdinimų. Jeigu tautos, siekiančios atskilti, naudoja prievartą, teroristinius išpuolius, toks atskilimas nebus laikomas teisėtu.

Išlieka labai didelė faktinio atsiskyrimo problema. Juk valstybės teritorinio vientisumo principas leidžia „valstybei motinai“ taikyti secesijai teises užkardas [29, p. 71–73]. Šios užkardos demokratinėje valstybėje sukuria pagrįstą teisinį procesą, kurį turi pereiti atsiskirianti visuomenė. Jeigu „valstybė motina“ neteisėnėmis arba teisėtomis, tačiau demokratinėje visuomenėje negalimomis, taigi ir neteisėnėmis priemonėmis sudaro užkardas, manytina, kad atskylančios visuomenės galėtų panaudoti jėgą ir neturėtų būti laikomos teroristinėmis.

Konstitucinės kontrolės institucijų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad itin ginamas valstybės teritorinio vientisumo principas. Pavyzdžiui, Turkijos Konstitucinis Teismas savo 1993 m. liepos 14 d., 1993 m. lapkričio 23 d. ir 1994 m. birželio 16 d. sprendimuose, Moldovos Konstitucinis Teismas savo 1995 m. gruodžio 21 d. sprendime ir Kanados Aukščiausiasis Teismas savo 1998 m. rugpjūčio 20 d. sprendime pabrėžė minėto konstitucinio principo reikšmę valstybei [30]. Kita vertus, abejotina, ar kurdų partijų draudimas Turkijoje prisidengus tik valstybės teritorinio vientisumo principo reikšme yra teisinis, o šios valstybės Konstitucinio Teismo sprendimai teisiniai. Juk draudžiant partijas nebelieka jokių teisiųjų priemonių secesijai vykdyti, o tai yra kliūtis teisėtai įgyvendinti tarptautinės teisės principą – tautų apsisprendimo teisę.

VI. Terorizmo įtaka Lietuvos Respublikos baudžiamajam teisiniam reguliavimui

Prisiminkime garsųjį interneto tinklapį www.kavkazcenter.com, gana keista (švelniai tariant) forma informavusį (reikia patikslinti, tebeinformuojanti) apie įvykius Čečėnijoje. Pažymėtina, kad pagal Baudžiamojo kodekso 250¹ straipsnį, įsigaliojusį tik nuo 2004 m. lapkričio 26 d., baudžiama už veiką, kuria viešais pareiškimais žodžiu, raštu arba naudojant visuomenės informavimo priemonę skatinamas arba kurstomas teroro aktas arba kiti su terorizmu susiję nusikaltimai, niekinamos teroro aukos. Neabejotina, kad Baudžiamojo kodekso 250¹ straipsniui atsirasti turėjo įtakos minėto tinklapio turinys.

Šis straipsnis įtvirtina nusikaltimo sudėtį, kuri nėra laikoma teroro aktu, tačiau ja remiami teroro aktai. Šios sudėties atsiradimas Baudžiamajame kodekse vertintinas teigiamai, tačiau jo taikymo negalima pervertinti: asmuo gali būti baudžiamas tik tada, kai iš tiesų yra skatinamas arba kurstomas teroro aktas arba kiti su terorizmu susiję nusikaltimai arba niekinamos teroro aukos. Tai privalo įrodyti parengtinio tyrimo institucijos, galiausiai ir teismas.

Išvados

1. Demokratijos, kovojančios su terorizmu, gali būti laikomos „kovojančiomis demokratijomis“ arba „besiginančiomis demokratijomis“, tačiau jos turi išlikti demokratijomis, kurios laikosi teisės nuostatų ir žmogaus teisių.

2. Teisėjai yra ta valdžia, kuri yra įpareigota saugoti demokratiją ne tik nuo terorizmo, bet ir nuo valstybės būdų bei priemonių, kurias toji valstybė norėtų panaudoti kovodama su terorizmu, bet kurios gali būti nedemokratiškos.

3. Užtikrinant nacionalinį saugumą kaip bendrą visuomenės vertybę, negali būti paneigtos žmogaus (nors ir teroristo) teisės. Siekiamo tikslo ir kovoje su terorizmu naudojamų priemonių pusiausvyrą turi būti išlaikyta.

4. „Kovojančios demokratijos“ negali būti „bedantės“. Terorizmas, kaip visuomeninis neigiamas reiškinys, gali būti stabdomas imantis ir kai kurių legitimųjų „neordinarių“ priemonių.

5. Visos valstybės, kovodamos su terorizmu, privalo laikytis tarptautinės teisės nuostatų, kitų valstybių teisių. Priešingu atveju joms gresia pavojus būti ne „kovojančiomis demokratijomis“, o neteisėtą jėgą demonstruojančiomis institucijomis, nusileidusiomis iki teroristų lygio.

LITERATŪRA

1. **Jenkins B. M.** International Terrorism: The other World War / International terrorism. Characteristics, Causes, Controls. Ed. by Ch. W. Kegley, Jr. – New York: St. Martin's Press, Inc., 1990.
2. **Joyner Ch. C.** In search of an anti-terrorism policy: Lessons of the Reagan Era / Terrorism: An International Journal 11. 1988. No. 1.
3. **Tarptautinė** konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu // Valstybės žinios. 2003. Nr. 8–268.
4. **Роч К.** Антитерроризм и воинствующая демократия // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. 2004. No. 2 (47).
5. **Suresh V.** Kanada 2002 SCC 1 at para. 98.
6. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.
7. **Wilkinson P.** Fighting the Hydra: Terrorism and the Rule of Law / International terrorism. Characteristics, Causes, Controls. Ed. by Ch. W. Kegley, Jr. – New York: St. Martin's Press, Inc. 1990.
8. **Hudson R. A.** The sociology and psychology of terrorism. Report prepared under an Interagency Agreement by the Federal Research Division, Library of Congress, September 1999.
9. **Моджорян Л. А.** Терроризм и национально-освободительные движения // Государство и право. 1998. No. 3.
10. **Schmid A. P.** Political Terrorism. – Amsterdam: North Holland Publishing Co., 1983.
11. **Lietuvos Respublikos** Seimo 2002 m. gegužės 8 d. nutarimas Nr. IX–907 „Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56–2233.
12. **Vaišvila A.** Teisės teorija. Antrasis leidimas. – Vilnius: Justitia, 2004.
13. www.omni.lt
14. **1998 m.** gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 109–3004.
15. **2004 m.** gruodžio 29 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas // Valstybės žinios. 2005. Nr. 1–7.
16. **Barak A.** Foreword: A judge on judging: The role of a Supreme Court in a democracy. – Cambridge, Mass.: The Harvard law review association, 2002.
17. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33–1014.
18. **1999 m.** gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 109–3192.
19. **2002 m.** kovo 14 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 28–1003.
20. **2004 m.** sausio 26 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas // Valstybės žinios. 2004. Nr. 15–465.
21. **George L.** Judicial response to terrorism: National venues / Tenth international Judicial Conference „Courts of Ultimate Appeal X: Issues of judicial independence“. Special 2002 Theme: „The courts and terrorism“ (Conference papers).
22. **OL L**, 57, 2001 2 27.
23. **OL L**, 2001 Nr. 344–93.
24. **OL L**, 2001 Nr. 344–70.
25. **Conde-Pumpido C.** Judicial response to terrorism: National venues. The Spanish model / Tenth international Judicial Conference „Courts of Ultimate Appeal X: Issues of judicial independence“. Special 2002 Theme: „The courts and terrorism“ (Conference papers).
26. **Moisejevas R.** JAV karinė kampanija Afganistane tarptautinės teisės požiūriu // Justitia. 2002. Nr. 1–2.
27. www.un.org
28. **Diržytė A., Patapas A.** Terorizmo sociopsichologiniai ypatumai // Jurisprudencija. 2003. T. 38(30).
29. **Mancini S.** Legitimate secession: a legal view // Конституционное правосудие: Центр конституционного права Республики Армения, 2004. No. 1(23).
30. **Вопросы** отделения территорий (Сецессии) в зарубежном конституционном праве и судебной практике конституционного контроля 1993–1998 годов. Зарубежная практика конституционного контроля: Конституционный Суд Российской Федерации, 1999. Выпуск 38.

International Terrorism and Use of Legitimate Measures against it

Dr. Ernestas Spruogis
Mykolas Romeris University

Keywords: *democratic state, national security, secession, terrorism, human rights.*

SUMMARY

The idea is laid down in the article that while guaranteeing national security as general social value human (also terrorist's) rights and freedoms cannot be denied. Balance between pursued aim and measures used in the fight against terrorism must be guaranteed. It is emphasized that it is allowed to restrict implementation of human rights and freedoms if the following conditions are followed: it is made by the law; the restrictions are necessary in a democratic society in order to ensure the rights and freedoms of other persons and values, as well as the legally important objectives; the restrictions do not deny the nature and essence of the rights and freedoms; the principle of proportionality is followed. It is also underlined in the article that this view must be applicable not only restricting human rights and freedoms, but also state's rights; in other words, international law principles and norms must be followed in the fight against states which support terrorism.

It is emphasized in the article that not every effective measure in the fight against terrorism may be considered as legal measure in the democratic society. It is also stressed that "fighting democracies" cannot be "toothless". Terrorism as a negative social phenomenon may be stopped while using some legitimate "non-ordinary" measures.

